

ОДИН УКРАЇНСЬКИЙ МОТИВ БЕЗІМЕННОГО ДРЕВА ДРАГО ЯНЧАРА

Olena Dzjuba - Pogrebnyak
Institut filologije Univerze Taras Ševčenko, Kijev

UDK 821.163.6-311.2.09 Jančar D.

Ukrajinski motiv v romanu Draga Jančarja *Drevo brez imena* je epizodičen, vendar je pomemben za avtorsko koncepcijo spomina na nedavno tragično preteklost. S tem motivom je lik Aleksija Grgureviča kot predrznega vojaka, svobodoljubnega človeka, izjemne osebnosti podoben junakom pustolovskih romanov; nekatere analogije z likom kozaka (»harakternika«) so sozvočne folklorno-fantasmagorični podlagi romana.

zgodovina, roman, kozak, vojna, ukrajinska kultura

The Ukrainian theme in Drago Jančar's novel *Drevo brez imena* (Tree Without a Name) occurs in only one of the episodes of the novel, but it is essential to the author's conceptual memory of the recent and tragic past. This theme enriches Alexey Grgurevich's image as a bold warrior, a freedom loving individual and someone with a remarkable personality. This profile is somewhat analogous to the protagonists of adventure novels and in the Ukrainian episode to the image of the Cossack or "harakternyk", so prevalent throughout phantasmagorical folklore.

history, novel, Cossack, war, Ukrainian culture

Драго Янчар чи ненайпопулярніший і найбільш знаний поза межами своєї батьківщини сучасний словенський письменник в Україні, на жаль, залишається практично невідомим, як маловідома і сучасна словенська література загалом.¹

Драго Янчар належить до тих письменників, у центрі уваги яких завжди людина перед обличчям історії — чи то в часи великих історичних змін і сум'ять, чи то в епоху тоталітаризму, чи ж то просто людина, яка осмислює себе в історії. «Večina njegovih [...] literarnih besedil se namreč vedno znova vrti okrog iste teme, to je vprašanj, na katera naleti posameznik v sporu z oblastjo, s tako imenovano družbo in zgodovino. [...] Človek [...] posebnež in drugačnež, nad katerim se zgrinjajo zmote

njegovega stoletja, ostaja paradigmatična stalnica Jančarjeve literature» (Pogačnik et al. 2001: 182–183). І в круговерті історії людина, особистість, зі своїми прагненнями, мріями і бажаннями, опиняється насамоті, покинутою на милість випадку.

Мотив особистісних пошуків – пошуків самого себе, свого Я – коріння, місця, ролі в історії – яскраво виражений і в романі *Безіменне древо* (2008). Його головний герой – працівник Державного архіву Янез Липник, в безпосередній компетенції якого – питання денационалізації та спадкоємництва. Дія відбувається «pozneга junijskega popoldneva leta Gospodovega 2000 na robu mesta, ki se

¹ Влітку 2010 року в харківському видавництві «Фоліо» вийшов друком переклад роману *Безіменне древо* Драго Янчара.

imenuje Ljubljana» (Jančar 2008: 57). Впродовж усієї книги Липник насправді сидить на лавці торговельного центру, між вітринами Бенеттона і Філіпса, і чекає на дружину Маріанну, яка затримується не то біля відділу косметики, не то в перукарні. Серед багатолюддя і гамору, гучної музики торговельного центру він перебуває у стані усамітненості та відчуження, що згодом у тексті артикулюється як «odsnovnost od teh luči, te glasbe, teh sprehajalcev» (Jančar 2008: 58), від буденного життя навколо. Саме ця відстороненість дає йому можливість відчутти історичний вимір буття, а письменникові – показати трагічний контраст між порожнечою новітньої буденщини і тим, що діялося на цій землі не так давно і що немовби безслідно минуло. Немовби... Насправді те, що діялося на початку 40-х, з неменшою жорстокістю відгукнулося в 90-х... Усі події в романі розгортаються в уяві Липника або ж у його спогадах. Донедавна Янез жив цілком звичайним життям пересічного горожанина, життям, у якому нічого особливого не відбувалося. Але одна подія докорінно перевернула його долю – «zgodovina ga je začela preplavljati», вона «predrla, porušila, veliki jez njegovega mišnega življenja» (Jančar 2008: 59). Тієї весни до його рук потрапив архів словенського культурного товариства з Австралії, Мельбурна, в якому Янеза випадково зацікавила одна папка з записами англійською мовою – «Women in my life». Серед близько 400 описаних і каталогізованих анонімом жінок схвилювало його одне ім'я – Зала Д., ймовірно, колишня Янезова вчителька, його таємне дитяче кохання.

Янез Липник відтоді живе у двох вимірах. Невблаганне сьогодення, справжня реальність навколишнього світу насправді позбавлені для нього ознак

реального часу та життя. Функціонування організму торговельного центру – голоси гучномовців і ритмізовані звуки, які нібито мають бути звуками музики, безжиттєві ляльки-манекени в вітринах і люди, що механічно сновигають туди-сюди, не знаючи, куди їм власне йти і звідки вони прийшли, – набуває символу безликоності, штучності, бездумності сучасного світу, панування в ньому знедуховленої споживацької свідомості, заклопотаної лише тим, аби принести додому їжу, одяг, оздобу. І тут Янчар змушує задуматися свого читача над тим, що така людина 21 ст. не відійшла ні на крок уперед від людини печерної, яку також цікавили лише ужиткові предмети, і вона не переймалася ні вчорашнім, ні завтрашнім днем. Стан торговельного центру і людей у ньому – «tam ni nobenega prej in potem, samo zdaj, nepremični, svetleči ... zdaj» (Jančar 2008: 116). Але ця розбурхана поверхня життя, за якою сама порожнеча, криє в собі небезпеку. Байдужість, незнання, невміння і нехиті збагнути минуле – й дивитися в майбутнє, замислюватися над подіями – це «потьмарення історії», здатне викликати до життя нове зло. Мотив пам'яті – один із головних у Драго Янчара. Але це пам'ять не «механічна», а оцінювальна. У вимірі історичного часу криваві жертви війни здаються даремними, страждання невинуватими, взаємна людська «ідеологізована» ненависть – безглуздою. Водночас робота пам'яті, подорож у минуле змінює сучасне життя Янеза Липника, фактично формує нову його особистість, збудує його спокійний і рутинний родинний побут, драматизує стосунки з дружиною, в яких з'являється новий, «асоціативний» вимір – відповідно до тієї інтриги, яку «підкинули» йому давні документи.

Поступово, крок за кроком Янез реконструює події давно минулих літ, історію кохання, полум'я якого розбурхалося серед вихору світової війни, кохання безіменного власника папки до Зали, молодої вчительки з Марібора, яка 42-го року опинилася в Доленському. У записах Великого Коханця (як його охрестив Янез), вона була позначена літерою *P*, тобто становила розділ, епоху в його житті.

Відтворення усіх перепитів цього кохання та долі вчительки Янез вважає справою свого життя, оскільки за іменами на папері криються оповіді про людей, чие життя змінила, понівечила війна, до якої тепер багатьом немає діла. Любовний трикутник архівної справи – Олексій – Зала – італійський лейтенант Гуїдо - дивним чином переплітається з розплутуванням власної історії, власного трикутника (можливо, створеного лише його уявою?). І це кохання головного героя, як і те з архівних матеріалів, теж розгорталося на тлі війни, війни 90-х у Хорватії, яку він, проте, тоді наче й не помічав, не хотів помічати.

Що ж вдалося з'ясувати Липнику про Великого Коханця? Його звали Олексій Гргуревич, він народився 1920 року, вивчав право, ніс військову службу в Сербії, у школі резервних офіцерів отримав чин поручника, у 41-му його мобілізували, але повоювати він так і не встиг, оскільки югославська армія розпалася, Люблян, де він мешкав, окупували італійці; 1942 року, коли познайомився з Залою, був ад'юнктом у лісовому господарстві графа Ауерсперга, потім опинився на війні, вочевидь став сотником, по війні емігрував через Трієст до Мельбуерна.

Липник не лише, як архіваріус, встановлює ім'я Великого Коханця і реконструює події. Він уживається в ту епоху, «вселяється» в неї, проживає у ній інше

життя. Казка, легенда і реальність, уявне і дійсне тісно змішуються, зливаються у складне, химерне плетиво доль, невідвротну взаємопов'язаність подій минулого та прийдешнього. У дитинстві Янез залюбки слухав мамину казку – давнє повір'я словенців – про дивовижне безіменне дерево, яким можна було дістатися іншого, благодатнішого світу. І він не раз засинав, подумки втікаючи на те дерево від нетверезого гармидеру у кухні товариства його батька (колишнього в'язня концтабору, інваліда війни) – спілки борців. І тепер, коли вривається терпець чекати в торговельному центрі, і немає сил більше протистояти валові думок і переживань, те дерево «приводить» Янеза Липника у світ вчительки Зали Д. та її коханого Олексія, у світ давно минулих подій, і він стає їхнім співучасником, свідком людських трагедій у воєнному лихолітті.

Якщо автор і власник папки «Жінки в моєму житті» постає перед нами як справжнісінький еротоман, і з боку інших дійових осіб роману до нього ставлення зверхнє, зневажливе, як до такого собі сексуального збоченця, то ставлення до нього Липника зазнає змін, що й видно з тих прізвиськ, якими він наділяє автора – *Perverznež, Casanova, erotoman, Osvajalec, Potrebujež, Ljubimec* і, остаточно, зрозумівши, що в кожному з цих жінок він був по-своєму щиро закоханий, – *Veliki Ljubimec*. Але зовсім інакше розкривається перед нами цей образ, коли знайомимося з ним як із Олексієм Гргуревичем, який 1942–1943рр. навідується до своєї коханої – вчительки Зали, за обставин жорстокої війни. Цей воєнний епізод життя Олексія і вносить у роман український мотив.

Восени 1943 року, після капітуляції Італії, Олексій, на той час уже сотник, опиняється в Тур'яцькому замку, оточе-

ному партизанською Прешернівською бригадою. І тут Янез врешті розуміє, ким насправді був Алексій: «Junak. Njegov oče je bil ukrajinski kozak. Hetman. Gonil je boljševike čez steпо. Kakor zdaj goni Aleksij komuniste. [...] Sokol. Junak, kraljevič Marko. Ljutica Bogdan» (Jančar 2008: 40). Упродовж досить невеликого епізоду облоги Тур'яка і дещо фантазмагоричного визволення з неї схожий ряд номінувань повторюється, мов пісенний мотив п'ять разів. Отже, це герой, якого Липник ставить в один ряд із легендарними персонажами південнослов'янського епосу, а коріння якого виводить із українського козацтва.

Таке типологічне пов'язання навряд чи випадкове, і справа, мабуть, не лише в тому, що в загальних рисах феномен українського козацтва знаний у інших народів, в тому числі й у словенців, а й у певній присутності цієї теми в словенській літературі.

Переклади з української, публікації про українську культуру починають з'являтися в Словенії з другої половини 19 ст., а на період кінця 19-поч. 20 ст. інтерес словенців до української літератури, фольклору культури, історії стає вельми помітним.² Така симпатія до нашої культури пояснюється спільністю історичної долі наших народів. І чи не

найбільшим поціновувачем і пропатором українського слова та культури в Словенії Йосип Абрам.³ Навчаючись у люблянській гімназії, Й.Абрам заприятелював із др. Янезом Креком, і він познайомив молодого хлопця з українською мовою та літературою, любов до яких супроводжувала його все життя. Разом із своїми однокурсниками Антоном Брецелем і Цірілом Вугою він організував побратимське товариство «Запорізьку Січ»,⁴ члени якого взяли собі псевдоніми: Ц.Вуга – Салоп, А.Брецель – Богдан (його обрано гетьманом), адвокат др.Павлетіч – Стереженко, Я.Крек – Остап (почесний гетьман товариства), Й.Абрам – Байда. Деякі свої статті Й.Абрам підписував псевдонімом Байда Козак – іменем гордого та відважного лицаря XVI ст., пісня про якого здобула велику популярність не лише серед українців, а й на теренах Центрально-Східної Європи, у народів, які так чи інакше потерпали від турецького чи австро-угорського гніту, – поляків, південних слов'ян, словаків, чехів.

Почасти саме з козаком Байдою викликає асоціації «vganilec nedolžnih», словенський гетьман Алексій.⁵ І не просто як з відважним воїном, здатним на відчайдушні вчинки, а з його вмінням дивитися у вічі смерті чи навіть пере-

² Докладніше у книзі: *Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті* (І). «Наукова думка», Київ, 1987.

³ Зокрема Й.Абрам підтримував зв'язки з українцями з Галичини, був членом львівської «Просвіти».

На сорокові роковини з дня смерті Т. Шевченка в часописі *Dom in svet*, за підписом Байда Козак, Й.Абрам надрукував статтю *На могилі Тараса Шевченка*, а згодом з'явилися й інші українознавчі розвідки — *Малоруська література, Українське питання, Малоруські пісні і коломийки, Тарас Шевченко - на 100-річчя від дня народження*. 1907р. в перекладі Й. Абрама виходить *Кобзар* Т. Шевченка з оглядом історії України (27стор.) та біографією Шевченка (53стор., всього 288 стор.), з посвятою др. Яну Ев.Остапу-Креку, першоборцю за християнську демократію. Докладнішу інформацію про це див. книгу: J. Kragelj. *Josip Abram – Trentar. Življenje in delo*. Koper, 2000.

⁴ Їхнім гаслом стало «Праця за віру та вітчизну!» Товариство мало свій статут і Січовий гімн (автори слів Байда і Салоп, музика Людовіка Шонца).

⁵ Козак – слово тюркського походження і означає «вільна людина, вершник».

хитрити її. Скажімо, легендарний козак Байда (у пісенній версії) перед смертю дивом встигає помститися своїм головним кривдникам (стрілою вбиває султана, його дружину та доньку). Олексій уцілілим виривається з фортеці і на подив та заціпеніння всіх свідків подій вбиває ворога — італійського лейтенанта Гуїдо, офіцера донедавна ворожої італійської армії, який тепер допомагає партизанам розстрілювати з гармат Тур'як, а також ворога свого особистого — суперника в коханні. Його прорив на свободу з оточеної фортеці набуває не лише героїчних, а й казкових вимірів. У сучасного козака замість коня мотоцикл, але все одно його названо «jezdec»: Дали свідчення очевидців у цій історії розбігаються, при чому події набувають різно зміфологізованого характеру:

Eni trdijo, da je motocikel kakšnih petdeset metrov naprej raznesla mina in je potem Aleksij med kosi raztrgane pločevine, vijaki in deli motorja z brzostrelko na hrbtu odletel pod nebo. Tam so ga prevzeli angeli, ki so ga odnesli v nebeški Jeruzalem. [...]

Drugi, med njimi je bil tudi Janez Lipnik, pa so videli, kako se je motocikel začel počasi dvigovati. Nobene eksplozije ni bilo, samo hručenje motorja, ki je dvignilo vozilo v zrak, ga ponoslo čez visoke turjaške smreke in bukve, visoko čez globoko in temno grapo proti Zapotoku in naprej proti Golemu in Krimu. Nad Golim naj bi bil celo zakročil, nekateri so trdili, da je to storil zato, ker je tam živela njegova ljubica, še ena od mnogih (Jančar 2008: 52).

Таке неймовірно-казкове закінчення епізоду навіть і такі асоціації з козацтвом, яких, можливо, сам автор і не був свідомий. Скажімо, можемо згадати

козаків-характерників,⁶ які, мовляв, уміли ловити кулі й ухилятися від пострілів; козака Мамай, який, за народними легендами, в дивовижний спосіб уник неминучої смерті. У казематі він маленьким шилом намалював на стіні куц каліни, баского коня з чорною гривовою. Сила уміння характерника оживила коня. Поки відкривали темницю, Мамай встиг вискочити на спину коня, той рвонув уперед, і в руках катів залишився лише старий чобіт козака. Саме цей чобіт був повішаний на шибениці замість славетного характерника. Постаць Мамай увійшла в народні легенди, стала улюбленим сюжетом у народному образотворчому мистецтві. Коли Запорізьку Січ велінням Катерини II було знищено, фактично кожну українську хату прикрашали народні картини, які називалися «мамаями».

Але є в образі Алексія і відсилання не лише до боротьби козацтва давно минулих часів, а й до ближчої історії, подій уже 20 ст. Адже його батько «гоним більшовиків» українськими степами. Ця невеличка ремарка свідчить про обізнаність автора з особливістю української історичної ситуації після розпаду воюючих імперій — Австро-Угорської та Російської, — із збройною боротьбою українців за визволення України, за свою державу, з подіями української національної революції (створенням Української Народної Республіки та її поразкою). Вона також є нагадуванням про близькість історичної долі українського і словенського народів, упродовж тривалого історичного періоду поділених між різними імперіями та державами,

⁶ характерник — козак або ж людина, наділена надприродними здібностями, чаклун. Козаки-характерники вміли ухилятися від куль, перетворюватися на звіра, зцілювати рани тощо. Найвідомішим у народі козаком-характерником був Мамай. Характерниками вважалися гетьман запорожців Іван Підкова, гетьман Предслав Лянцкоронський, полковник Іван Богун, полковник Данило Нечай, кошовий Іван Сірко, чільник гайдамаків Іван Гонта.

що й зумовило у 20 ст. не лише зовнішні зазіхання на них, а й криваві внутрішньо-національні політичні, ідеологічні порухи.

Воєнний епізод з Алексієм чи, швидше, його уривиста сюжетна лінія, вписується в той фольклорно-фантастично-магоричний мотив, яким роман організовано: мотив казкового дерева, що сполучає різні рівні буття, пекло підземелля і небо надії. Образ Алексія вносить відблиск сили людської екзистенції в морок лихоліття. Навіть його еротичні пригоди засвідчують незнищенність життя людського серця у найжорстокіші часи. Зрештою, Великий Коханець – це інобуття того ж таки Алексія Гргуревича, інший вияв його надмірності, непересяченості. Перед читачем постають дві іпостасі одного й того самого образу: безіменний еротоман-емігрант, автор англомовних записок, герой на сексуальних теренах, та Алексій Гргуревич – офіцер, герой війни, війни, яка калічить його долю не лише в національному плані (втрата батьківщини), а й особистісному (адже схоже, що вчителька Зала таки залишилася найбільшим коханням його життя).

Виведення роду Алексія Гргуревича від українських козаків, посилення на його гетьманський дух не просто підкреслюють бійцівські якості персонажу, а увиразнюють його волелюбство, незла-

мний дух. З другого боку, тут можуть виникнути й інші алюзії, з сучасної історичної перспективи – трагічна доля як українського козацтва, так і покоління батька Гргуревича, який «gonil je boljše-vike čez stepo», – не зважаючи на героїзм і самовідданість, їхня боротьба зазнала поразки. Хоча в суто побутовому плані доля Алексія склалася порівняно сприятливо, все ж, «переорієнтація» особистої енергії з військової героїки в еротичні пригоди теж об'єктивно є своєрідним виміром трагізму долі покоління.

Література

- JANČAR, Drago, 2008: *Drevo brez imena*. Ljubljana: Modrijan.
- KRAGELJ, Jožko, 2002: *Josip Abra – Trentar. Življenje in delo*. Koper.
- POGAČNIK, Jože et al., 2001: *Slovenska književnost III*. Ljubljana: DZS.
- ZADRAVEC, Franc, 1997: *Slovenski roman dvajsetega stoletja (1. del)*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- ZADRAVEC, Franc, 2002: *Slovenski roman dvajsetega stoletja (2. del)*. Murska Sobota: Eurotrade.
- ГОЛЬБЕРГ, Марк, КАНЦЕДАЛ, Людмила, РУДЯКОВ, Павло, 1987: Українсько-югославські літературні взаємини кінця XIX-початку XX ст. Вєрвєс, Григорій (ред.): *Українська література в загальнослов'янському і світовому літературному контексті I*. Київ: Видавництво «Наукова думка». 446–462.